

Nagy Gábor Dániel

TÁRSADALMI TŐKE ÉS VALLÁS¹

Social capital and religion

This paper aims to explore the relationship of social capital and religion. Many representatives of contemporary social sciences prefer the social capital theory as a general theory and recognize that the religious sphere is a most important dimension of it. Leading scholars known for popularizing the theory of social capital – almost without exception – emphasize the importance of religious belonging, religious practice and religiosity in the creation of social capital. This writing presents and analyses the most important theoretical approaches and research results in the field of social capital and religion in the United States. It also emphasizes the relevancy of the theory in a Hungarian setting, based on the works and researches of Hungarian scholars of the field. The comparison and analysis of examples from the United States and Hungary designates new ways for research.

JAMES S. COLEMAN A VALLÁS ÉS TÁRSADALMI TŐKE VISZONYÁRÓL

James S. Coleman „*A társadalmi tőke az emberi tőke termelésében*” című, 1988-ban megjelent korszakos jelentőségű cikkében több bemutatott példájában kiemelte a vallási hovatartozás és elkötelezettség szerepét és pozitív hatásait a társadalmi tőke megteremtődésére. Az egyik példában a New York-i gyémántpiac működésén keresztül mutatta be, hogyan befolyásolják a családi, etnikai és vallási szálak a kereskedelmet. Az említett gyémántpiacon sok ezer, néha sok százezer dollár értékű kövek cserélnek gazdát a kereskedők között, akik otthonuk nyugalmában tanulmányozhatják az átvett árut, mielőtt döntenének a vásárlásról. Ekkora érték esetében már felmerülhet, hogy egy kő kicserélésével is vagyonokra lehet szert tenni. Ezt azonban meggátolja, hogy a gyémántpiac szereplői egy helyen élnek Brooklynban, azonos vallásúak, gyakori közöttük a belterjes házasság, és nem ritkán ugyanabba a zsinagógába járnak vallásgyakorlás céljából. A bizalmat, a bizalomra méltóság intézményét az a fenyegetettség tartja fenn ebben az esetben, hogy az esetleges normasértő egyaránt elvesztené közösségi, családi és vallási kapcsolatait. Ebben a formában a társadalmi tőke – melynek egy része vallási alapon keletkezik – elősegíti, hogy a piac sikeresen és hatékonyan működjön. (Coleman 1988:98–99)

---

¹ Jelen írás elkészítéséhez nélkülözhetetlen segítséget nyújtott az Oktatási Minisztérium *Deák Ferenc Ösztöndíja*.

Egy másik példájában Coleman a tanulók iskolai teljesítményét vizsgálja meg, a családi háttér és több más tényező mellett, a felekezeti hovatartozás és vallásgyakorlás adatai alapján. Vizsgálatában a rosszabb iskolai teljesítmény mérőszáma a nagyobb mértékű lemorzsolódás volt. Elmondható, hogy eredményei alapján a katolikus iskolák lényegesen alacsonyabb lemorzsolódási aránnyal rendelkeztek, mint az állami iskolák vagy más magániskolák. Ennek oka Coleman megállapítása szerint az, hogy a vallásos fiatalok a vallásgyakorlásukon keresztül többgenerációs társadalmi kapcsolathálózat megbecsült tagjaivá válnak, és ezáltal magasabb társadalmi tőkével rendelkeznek, mint nem vallásos társaik. Az iskolák nem katolikus jellegük által biztosították a tanulók alacsonyabb lemorzsolódását, mivel az alacsonyabb adat csupán a vallásukat rendszeresen gyakorló tanulók esetében volt igaz. A vizsgálatot végrehajtotta a szerző nyolc nem katolikus iskola mintáján is, melyből három baptista, kettő zsidó és három más felekezeti fenntartású volt. A vallási tényező fontosságát a társadalmi tőke megteremtődésében igazolta, hogy ezeknek az iskoláknak a lemorzsolódási arányszámai hasonlóan alacsonyak voltak, mint a katolikus iskolák vonatkozó számai. (Coleman 1988:114–115)

Coleman eredményei alapján tehát egyértelműen megállapítható, hogy a vallási szervezeti tagság azon típusa, mely rendszeres részvételen keresztül valósul meg, egyféle védőhálóként működik a társadalmi élet több területén. Azonban az, hogy ez a háló pusztán a vallási részvétel szövi erőssé avagy inkább kompakt, világos normarendszerrel rendelkező kapcsolathálózati tagság eredménye, további elemzéseket igénylő, tudományos kérdés.

ROBERT D. PUTNAM A VALLÁSRÓL ÉS TÁRSADALMI TŐKÉRŐL

Robert D. Putnam, a társadalmi tőke elmélet egyik fő teoretikusa is kiemelt szerepet tulajdonít a vallási közösségeknek a társadalmi tőketermelésben. „Bowling Alone” című könyvében teljes fejezetet szentel a vallási részvételnek, és az ebből adódóan létrejövő „speciális” társadalmi tőkének. A könyvet alapvetően a társadalmi tőke „közjó” típusú felfogása jellemzi. Mondanivalója az, hogy Amerikában válságban van a közösségi részvétel és a demokrácia intézménye. A szerző állításait a társadalmi tőke különböző dimenzióinak vizsgálatával bizonyítja. A vallási dimenzió kívül szinte minden más dimenzióban rohamosan terjedő válságról és visszaesésről számol be. (Putnam 2000:65–79)

A vallási dimenzióról írt fejezetből megtudhatjuk, hogy Putnam szerint a hiten alapuló közösségek –, melyeknek tagjai együtt járnak vallásgyakorlás céljából gyü-

lekezeti alkalmakra – részei a legfontosabb társadalmi tőkét őrző intézményeknek az Egyesült Államokban. Leírja, hogy ha durván értelmezzük a számokat, az önkéntes szervezeti részvétel fele, az adakozások fele és az önkéntes munkavégzés fele vallási meggyőződésen alapul. Ezért elmondható, hogy a személyek vallási elköteleződése fontos meghatározója Amerika társadalmi tőkéjének. Ennek egyik lehetséges oka, hogy a vallási közösségek az Egyesült Államokban sokszor támogatnak olyan társadalmi célú, közhasznú tevékenységeket, amelyek nincsenek kapcsolatban a vallási élettel. (Putnam 2000:66)

Putnam megjegyzi még, hogy a vallási részvétel hozzájárul a közéleti képességek és normák elsajátításához, a közösségi érdekek és közéleti szerepre toborzás folyamatának megismeréséhez is. A vallási szempontból aktív férfiak és nők megtanulnak nyilvánosan beszélni, üléseket levezetni, nyilvános vitákban részt venni és adminisztratív felelősséget vállalni. Munkájuk során megismerkednek és összeharátkoznak másokkal, akik meghívják őket más szervezetekbe, csoportokba. Éppen a fentebb felsorolt tényezők miatt az aktív vallásgyakorlók nagyobb eséllyel fognak részt venni valláshoz nem kötődő szervezetek munkájában, a politikai folyamatokban, a választáson és mélyebb informális társadalmi kapcsolatokkal fognak rendelkezni, mint nem aktív vallásgyakorló társaik. (Putnam 2000:66–67)

ROBERT BELLAH ÉS A VALLÁS JELENTŐSÉGE AZ AMERIKAI ÉLETFORMÁBAN

Robert Bellah írja *Habits of the Heart* (1985, 1996) című művében, hogy az amerikaiak legtöbbször vallásuk révén vonódnak be a helyi közösségi életbe. A társadalmi tőke ezekben a közösségekben alakul ki és őrződik meg. A szerző előző állítását alátámasztandó megjegyzi, hogy a vallási szervezetekben az amerikaiak több pénzt adományoznak és több önkéntes munkát végeznek, mint a nem vallásos szervezetekben. Bellah ezt a magas, 40 százalékos körüli hetenkénti templomba járási értékkel hozza összefüggésbe, amely kimagasló összehasonlítva akár Nyugat-Európával, akár Kanadával. (Bellah, Madsen et al. 1996:219)

Bellah ír még az amerikai vallásosság más egyedi jegyeiről is, így az extrém individualizmusról, ami az amerikai emberek vallásfelfogásában tapasztalható. A keresztény és zsidó hagyomány szerint az egyház elsőbbséget élvez az egyénnel szemben, amelynek ugyan az ember tagja, de maga az intézmény tagjai születése előtt is létezett és a haláluk után is létezni fog. Az egyén viszonya Istennel teljesen személyes, de a kapcsolatot a közösségi élet mintái vezérlik. A közösség és a vallási

tradíció ilyen típusú meghatározottsága Bellah szerint nehezen érthető az amerikai emberek számára. Nehéz számukra megemészteni azt, hogy azok nem egyéni válsztás kérdései. Felfogásuk sokkal közelebb áll ahhoz a kutatási eredményhez, mely kimondja, hogy az amerikaiak 80 százaléka 1978-ban egyetértett azzal az állítással, hogy az egyéneknek saját maguknak kell kialakítani vallási meggyőződésüket, függetlenül az egyházaktól. (Bellah, Madsen et al. 1996:227–228)

A fentiek tükrében tehát egyértelmű, hogy a közösségi részvétel visszaesését, és a társadalmi tőke erodálódását Bellah is kiemelt veszélynek tartja a speciális amerikai életformára. Bizonyította, hogy az amerikai közösségi lét legfontosabb motorja a vallás, illetve, hogy a vallás az amerikai létforma elidegeníthetetlen része. Azonban szerinte ezt az életformát veszély fenyegeti, amitől szinte bármi áron meg kell azt menteni. (Bellah, Madsen et al. 1996:xvi-xxi)

ANDREW GREELEY KRITIKÁJA – VISSZA A KOMPAKT HÁLÓZATOK ELMÉLETÉHEZ

Andrew Greeley (1997) cikkében bírálta azon szerzők munkásságát, akik a társadalmi tőkét olyan indikátornak tekintették, amely megmutatja egy társadalom „egészségességét”. Kritikája kiterjed Robert D. Putnam és Robert Bellah munkáira is, akik szerinte kiforgatták James S. Coleman eredeti koncepcióját, és a koncepciót kizárólag saját népszerűségük növelése érdekében népszerűsítették, vészhangot kongatva az amerikai társadalom fölött. Greeley szerint a társadalmi tőke csökkenése nem feltétlen jelzi, hogy a társadalom „egészségtelen” változásokon megy keresztül, hiszen nem tudhatjuk, hogy mi is az egészséges állapot. Egyértelmű ál-nosztalgiként jellemzi a fentebb említett két tudós írásait, amelyek a Tocqueville korszakára jellemző közösségi részvételi arányokat sírják vissza. (Greeley 1997:587)

Kritikája alátámasztása érdekében Greeley az önkéntesség jelenségkörét vizsgálta meg az Egyesült Államokban. Eredményei szerint, melyet a World Value Studies 1981-es és 1990-es adatfelvételeire alapoz, az amerikaiak sokkal nagyobb mértékben végeznek önkéntes munkát, mint bármely más ország lakói. Ehhez járul még az önkéntesek arányának nagy mértékű növekedése 1981-ről 1990-re. A szerző az önkéntesség becslésére minden országban (kivéve Írországot) a legjobb magyarázó változóknak a vallási szervezeti tagságot és a templomba járást találta. (Greeley 1997:590)

Greeley a fent megnevezett adatbázisok alapján megejt egy összehasonlítást az NSZK és az USA esetében. Az amerikaiak 47 százaléka dolgozik önkéntesként, míg a nyugat- németeknek mindössze 30 százaléka. Ha figyelembe vesszük a két ország vallási szervezeti tagsági és templomba járási adatait, és az amerikai adatokat a nyugatnémet szintre transzformáljuk, azt tapasztalhatjuk, hogy az önkéntességben tapasztalható szignifikáns különbségek is eltűnnek. Ez az eredmény persze nem feltétlen azt bizonyítja, hogy a vallási szerveződések, szervezetek társadalmi tőkét generálnak, csupán azt támasztja alá, hogy a templomba járás és a szervezetekhez tartozás strukturált kapcsolatokat hoz létre, amelyek hozzájárulnak az önkéntesség növekedéséhez. Greeley szerint egyáltalán nem lehet „visszaesésről” vagy recesszióról beszélni az amerikai társadalmi tőkében, amikor az adatok mást mutatnak. (Greeley 1997:590–591)

FÓKUSZBAN A VALLÁSI TÁRSADALMI TŐKE

John A. Coleman kutatásai során hasonló eredményekre jutott, mint Robert D. Putnam megállapításai. Eszerint az Egyesült Államokban a vallás intézménye több társadalmi tőkét generál, mint bármelyik másik amerikai intézmény. A vallási közösségek Amerikában Coleman véleménye szerint gyakran és egyértelműen elősegítik a civil társadalmi részvételt. A vallási szervezetek információt biztosítanak tagjaiknak, hogy hogyan és miként szolgálhatnak – a szervezeten belül és kívül egyaránt. Biztosítják az ehhez a szolgálathoz szükséges kapcsolatrendszert, találkozási helyet és szervezési képességet, összességében mindent, amire szükség van ahhoz, hogy a jó szándékból cselekvés lehessen. (John A. Coleman 2003)

A vallási motivációból fakadóan önkéntes tevékenységet végzők inkább hajlamosak saját önkéntes részvételüket közösségi okokkal, a közjó felismerésével magyarázni, míg a nem vallási okból közösségi feladatokat vállaló önkéntesek individuális nyelvezetben számolnak be motivációikról. Több, a témában végzett kutatás kimutatta, hogy az emberek sokkal inkább hajlandóak pénzükből vagy idejükből adni, akár a vallással össze nem függő, szekuláris célok elérése érdekében is, ha vallási közösségi tagok. A választási részvétel esélyét is szignifikánsan növeli, ha valaki tag. (John A. Coleman 2003)

John A. Coleman felismerte, hogy a vallás szerepe a demokratikus értékrend kialakulásában nem merül ki a közösségi látásmód fejlesztésében. A korábban idézett szerzőkhöz hasonlóan Coleman is egyet ért azzal, hogy a vallási közösségekben a nyilvános szereplésekhez szükséges készségeket is elsajátíthatják azok,

akik számára ez más körülmények között nem volna lehetséges. Cikkében megemlítette, hogy Verba, Schlozman és Brady nagyléptékű tanulmányban számolt be a politikai és civil önkéntesség helyzetéről az Egyesült Államokban, és arra a következtetésre jutottak, hogy a vallás nagymértékben hozzájárul az ország demokratikus potenciáljának fejlesztéséhez. A vallási közösségek lényegében abban jobbak a munkahelyek és a civil szféra intézményeinél, hogy olyanok számára is közszereplési képességeket tudnak tanítani, akik nem rendelkeznek az azokba bekerüléshez szükséges feltételekkel – a középosztálybeli származással és magas képzettséggel. Lényegében tehát míg a nem vallási alapú szerveződések azoknak adnak, akik már amúgy is rendelkeznek valamivel, a vallási alapúak elérhetővé teszik a szükséges képességeket és készségeket a hátrányosabb helyzetben lévők számára, és így járulnak hozzá az esélyegyenlőség megteremtéséhez. Ezzel a szerepvállalással bizonyos mértékig ellensúlyozzák a közszerepléshez szükséges képességek és készségek piacán jelen lévő többi intézményt. (John A. Coleman 2003)

A téma egy másik jelentős szerzője, Robert Wuthnow írja, hogy a vallás szerepe a közéleti részvételre történő mobilizálásban többféleképpen értelmezhető. A fentebb már idézett empirikus bizonyítékok alapján, amelyek a Gallup felmérésén alapulnak, Wuthnow is megjegyzi, hogy a rendszeres vallásgyakorlók sokkal nagyobb eséllyel áldoznak pénzükből vagy idejükből az önkéntes szervezetek támogatására, mint a nem rendszeres vallásgyakorló emberek. Ez az állítás még akkor is igaz, hogyha a támogatandó szervezet semmilyen kapcsolatban sincs a gyülekezetükkel, egyházukkal. (Hodkinson et al. (1995) idézi: Wuthnow 1999:333)

Egyúttal fontos azt is elmondani, hogy a politikai mobilizációval kapcsolatos amerikai kutatások alapján a gyülekezetek azok között a nagyon fontos helyek között kapnak helyet, ahol az emberek megtanulják az átadható, közéleti részvételhez szükséges képességeket. (Verba, Schlozman, and Brady (1995), Idézi: Wuthnow 1999:333)

Wuthnow (1991) további kutatási eredményei alapján elmondható, hogy az aktív templomba járó emberek sokkal nagyobb eséllyel találkoznak olyan vallási tanításokkal, amelyek a szomszédok szeretetére és a felelős polgári életre biztatják őket. Sokkal nagyobb a valószínűsége annak, hogy ezek az emberek rendelkezni fognak társadalmi tőkével a gyülekezetükön belüli kapcsolódásaikon keresztül. Ezt a fajta társadalmi tőkét fel lehet használni a mobilizálásra, illetve annak birtokosai nagyobb eséllyel lesznek tisztában a közösségükben létező szükségekkel és lehetőségekkel, hiszen azokat a gyülekezeti kapcsolataikon keresztül megismerhették. (Wuthnow 1999:334)

A nem vallási önkéntes szervezeti tagság tekintetében Wuthnow kutatásai alapján elmondható, hogy a rendszeres templomba járás felekezettől függetlenül nagyban meghatározó ebben a dimenzióban. Az 1974-es és 1991-es GSS kérdőív adatainak feldolgozása megmutatta, hogy az Egyesült Államokban a rendszeres templomba járók 20%-al nagyobb eséllyel voltak a tagjai nem vallási önkéntes szervezetnek, mint a ritkábban megjelenők. (Wuthnow 1999:341–343)

Eric Uslaner szerint a vallási értékeknél is fontosabb meghatározója az önkéntességnek a másokkal való közös kapocs felismerése. A bizalom egymásban és kifejezetten az idegenekben, akik különböznek tőlünk, megnöveli annak az esélyét, hogy időt szánjunk rájuk. Ez a fajta, a másokba vetett bizalom, azon a morális alapálláson nyugszik, hogy mindannyian egy erkölcsi közösség tagjai vagyunk, egymás iránti elkötelezettséggel. Ezek a motivációk inkább származnak egy erkölcsi kódrendszerből, mint a reciprocitás iránti elvárásból. Az emberek, akik megbíznak egymásban a világot jótékony helynek tartják, és elkötelezettséget éreznek arra, hogy jobbat tegyék azt. Vannak emberek, akik kevésbé tehetősek, de ők ugyanannak az erkölcsi közösségnek a tagjai, mint akiknek több van. A bizakodók tehát erkölcsi kötelességnek érzik, hogy segítsék azokat az embereket, akiknek kevesebb jutott. (Uslaner 2001:106)

A társadalmi összekapcsoltság is elősegíti a civil részvételt, de elmondható, hogy ez egy kevésbé központi mozgatórugó, mint az értékek, és erősen függ az egyének személyes értékrendjétől. A társadalmi kapcsolatok kötések hoznak létre az emberek között, feladatokat és jutalmakat adnak nekik közösségeikben. Házasnak lenni, háztulajdonosnak lenni és a közösség tagjának lenni szintén megerősítik a kötések a helyi közösség felé és növelik a közéleti aktivizálódás esélyét. (Uslaner 2001:106)

Egy közösség társadalmi élettere alapozza meg társadalmi tőkét. A szervezeti jegyek, normák, a kialakult hálózat és intézményesült bizalom teremtik meg a civil élet alapjait. Nancy Ammerman értelmezésében a társadalmi tőke részben bizalomból és kölcsönös felelősségérzetből áll – egyrészt a közösséggel kapcsolatos információk formájában, másrészt olyan normák formájában melyek elősegítik a közösségi viselkedést és visszaszorítják az antiszociális magatartást. Az emberek, a jelentéstartalmak és a viszonyok az a három dolog a közösségen belül, amelyek megteremtik a társadalmi tőkét. Ez a társadalmi termék megerősíti a közösséget, lehetővé teszi az ember „ember maradjon a farkasok között” el megvalósulását, az értékadást, valamint megteremtik a társadalmi interakciók lehetőségét (Ammerman, idézi: Eiesland and Warner 1998:73).

Elmondható, hogy a társadalmi tőke nem mindig jelenik meg elégséges mennyiségben. Túl gyakran fordul elő, hogy szomszédok gyanakodnak egymásra, a gyülekezetekben sikkasztás történik, a politikusok elherdálják a közjavakat. A nagyobb mennyiségű társadalmi tőke – ugyanakkor a kutatási eredmények szerint – ellensúlyozhatja a fentebb felsorolt diszfunkciókat. (Eiesland and Warner 1998:74)

TÁRSADALMI TŐKE ÉS VALLÁS KUTATÁS MAGYARORSZÁGON

A vallás kérdése a magyar, társadalmi tőkéről szóló társadalomtudományi szakirodalomban igencsak marginálisnak tekinthető. Üdítő kivételként említhető meg, hogy Szántó Zoltán és Orbán Annamária általában a társadalmi tőkéről írt cikkükben kitérnek vallási vonatkozásokra. A szerzők utalnak arra, hogy léteznek olyan csoportok, például a vallási közösségek, amelyek eleve magas szintű társadalmi tőkével rendelkeznek. (Orbán és Szántó 2005:64) A társadalmi tőke növelésének lehetőségeivel kapcsolatban megjegyzik:

„A társadalmi tőke növelésének eszköze, illetve forrása lehet a vallás, mely Európa kivételével az egész világon erősen tartja magát, sőt terjed, elsősorban a fejlődő latin-amerikai, afrikai és ázsiai országokban. A vallás azonban lehet káros hatással is egyes társadalmakra vagy akár az egész világra nézve, ha a különféle vallási szektákat és a terrorizmustól sem visszariadó fanatikusokat nézzük. Mindazonáltal a kultúra és a kulturális hagyományok átörökítésének máig egyik legfontosabb forrása a vallás maradt.” (Orbán és Szántó 2005:67)

A szerzők felfogásában a vallás tehát egyáltalán nem jelentős dimenzió a társadalmi tőke elmélet és kutatás Európai hagyományában, azonban olyan tényező, melynek létét – főleg kulturális okokból – nem szabad figyelmen kívül hagyni. A kérdés későbbi kutatásakor azonban figyelembe kell vennünk a szerzők megjegyzését, miszerint a vallás és vallásosság bizonyos esetekben káros hatásokat is előidézhet a társadalomban.

Pusztai Gabriella volt a társadalmi tőke elmélet felekezeti oktatás kutatással kapcsolatos felhasználásának a Magyarországi úttörője, munkája ezen dolgozat írója szerint kiemelt jelentőségű. (Pusztai 2004) A szerző kutatást végzett a felekezeti iskolák mai társadalmi szerepéről és az általuk ellátott funkciókról. Emellett oktatásszociológiai szempontból vizsgálta a felekezeti iskolákba járó diákokat.

Eredményei szerint Magyarországon is igaz, hogy a felekezeti iskolások – akik hatékony normák által összetartott, stabil kapcsolathálózathoz tartoznak – kedvezőbb mértékben döntenek a továbbtanulás mellett, mint nem felekezeti iskolás társaik. Ez megfelel J. S. Coleman elgondolásának a zárt és effektív normákra épülő kapcsolatokkal kapcsolatban, amelyek szerinte a leghatékonyabb társadalmi tőkét generálják. A vizsgálat bizonyította továbbá, hogy a felekezeti iskolába járók toleránsabbak más etnikumok tagjaival szemben, és alacsonyabb mértékben próbálták ki a drogokat, mint nem felekezeti iskolába járó társaik. Ezen pozitív tényezők fő okaként Pusztai Gabriella a társadalmi tőkét és a személyes vallásos-ságot jelöli meg. (Pusztai 2004:299–300)

KÖVETKEZTETÉS

Ebben a cikkben kísérletet tettem a társadalmi tőke és vallás kapcsolatának bemutatására. Az elmélet legjelentősebb – főként amerikai – teoretikusainak munkáit tekintettem át, elsősorban olyan példákkal, melyek az Egyesült Államokból származnak. A munka célja az általánosítható tapasztalatok leszűrése és magyarországi átvétele volt. Ezen próbálkozásnak azonban éppen az egyik idézett szerző, Robert Bellah mond ellent, hiszen munkájában az amerikai életforma egyediségét és annak unikális voltát hangsúlyozza. Mégis azt gondolom, hogy az amerikai elméleti vitákból és kutatási eredmények megismeréséből és összehasonlításából szereztünk egy komoly tapasztalatot. Ez a komoly tapasztalat pedig egyenesen visszavezethető James S. Coleman munkásságához, melyben a szerző a vallási hálózatok tagjait általában több társadalmi tőkével rendelkezőnek tételezi, mint nem vallásos társaikat. Magyarországon ezen összefüggés létét Pusztai Gabriella kutatásának eredményein keresztül igazolhattuk, illetve Orbán és Szántó is utalt rá. A téma hazánkban is megjelent, további feltáró kutatása a kortárs társadalomtudomány fontos feladata.

BIBLIOGRÁFIA

- Bellah, R., R. Madsen, et al. (1996). *Habits of the Heart: Individualism and Commitment in American Life*. Berkeley and Los Angeles, University of California Press.
- Coleman, J. A. (2003). Religious Social Capital – Its Nature, Social Location, and Limits. *Religion as Social Capital: Producing the Common Good*. C. Smidt. Waco, TX, Baylor University Press: 33–47.

- Coleman, J. S. (1988). „Social Capital in the Creation of Human Capital.” *The American Journal of Sociology* **94**: 95–120.
- Eiesland, N. L. and R. S. Warner (1998). Ecology: Seeing the Congregation in Context. *Studying Congregations*. N. T. A. e. al.]. Nashville, Abingdon Press: 40–77.
- Greeley, A. M. (1997). „Coleman revisited: religious structures as a source of social capital.” *American Behavioral Scientist* **40**(5): 587–594.
- Orbán, A. és Z. Szántó (2005). „Társadalmi tőke.” *Erdélyi Társadalom* **3**(2): 55–70.
- Pusztai, G. (2004). *Iskola és közösség*. Budapest, Gondolat.
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling Alone – The Collapse and Revival of American Community*. New York, Simon and Schuster Paperbacks.
- Uslaner, E. M. (2001). Volunteering and social capital: How trust and religion shape civic participation in the United States. *Social Capital and Participation in Everyday Life*. P. Dekker and E. M. Uslaner. London, Routledge: 104–117.
- Wuthnow, R. (1999). Mobilizing Civic Engagement: The Changing Impact of Religious Involvement. *Civic Engagement in American Democracy*. T. Skocpol and M. P. Fiorina. Washington, D. C. , BROOKINGS INSTITUTION PRESS: 331–363.